

Օֆելյա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԿԻՆԸ ԳԱՎԱՌԱՀԱՅ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Գավառահայ կնոջ խնդիրն արդեն XIX դարի վերջին և XX դարի առաջին տասնամյակներին ամենահասունացած, հրատապ լուծումներ պահանջող խնդիրներից էր արևմտահայ հասարակական-քաղաքական կյանքում, որին անդրադարձան այդ շրջանի տասնյակ գործիչներ (Հրանդ, Վահան Մանվելյան, Հայկանուշ Մառք, Արփինե Նահապետյան, Արաքս Թոթովենց, Արտեմիս Մելքոնյան և ուրիշներ):

1900թ. Ֆիլիպեի Ազգային վարժարանում կարդացած դասախոսության մեջ (հրատարակվել է «Ռազմիկ» շաբաթաթերթում, № 92-94) Վահան Մանվելյանն իր խոսքն սկսում է Մանթեկացայի հետևյալ մտքի մեջբերումով. «Ազգի մը բարոյական և քաղաքակրթական զարգացման աստիճանը որոշելու ճիշտ և ամենից ուղիղ չափը կարող է լինել այն տեղը, որ այդ ազգը հատկացրել է կնոջը»:¹

Գավառահայ իրականության մեջ հայ կնոջ կյանքը շոթայված էր ավանդույթներով ու սովորություններով, նահապետականության կապանքներով: Հայկական գավառները թաղված էին խավարի ու տգիտության մեջ: Այնտեղ կյանքը տնօրինում էին հարստահարությունները, կամայականություններն ու բիրտ ուժը: Անմխիթար էր կնոջ վիճակը գավառում:

Գավառում կինը խարխափում էր տգիտության, հետամնացության, խավարի ծանր մղձավանջում: Անսպառ ընդունակություններով օժտված հայուհին հնարավորություն չուներ ուսանելու: Նրա կյանքը հաճախ տնօրինում էին բիրտ ուժն ու անսանձ կամքը՝ պատճառ դառնալով գավառում հաճախակի պատահող երջանիկ միությունների փլուզման, երիտասարդ ճակատագրերի կործանման: Գավառացի այրերը կնոջը նայում էին սոսկ որպես սեփականության, նյութական ստացվածքի, որն իրավունք չուներ ընդդիմանալու տան գլխավորի կամքին ու ցանկություններին, դատապարտված էր ապրելու որպես կիսաստրուկ, որի զգացմունքները կարող էին ճզմել ու բռնադատել: Ջերմեռանդ հավատացյալ էր գավառահայ մամիկը՝ մեծ հավատով փարված եկեղեցուն, ազգային ավանդույթներին ու սովորույթներին: Հաճախ նրա սնունդիսպաշտությունը, կույր հավատն ամ սրբերն ու Աստված պատճառ էին դառնում ողբերգական իրադրությունների:

Միս Ռ. Ջարդարյանն իր «Պուտ մը ջուր» ցնցող պատկերում² մտայլ գույներով բացահայտում է Մուրբ Սարգսի՝ հրեղեն ձիով քաջ գորականի գալստյանն սպասող, հրաշք երազներ տեսնելու ակնկալիքով ու երկյուղածությամբ համակված տատի ու թռան կյանքի ողբերգական էջերից մեկը, որը խորհրդանշում է ժողովրդի կյանքը սևացնող անթափանց ու երկարատև խավարը, և որը պատճառ էր դառնում անմեղ հոգիների խեղման: Հայ մամիկը գավառում արմատացած ավանդույթների ու սովորությունների կենդանի շտեմարան է, որն իր ամբողջ մայրական գորովը՝ քաղցրությամբ ու բարությամբ շաղախված, կենտրոնացրել է գերդաստանի վրա:

Գավառում կինն ընտանիքի սյունն է, անխոնջ աշխատող է ու առաքինի: Նա անհողորդող կամքով կարող է կյանքում բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարել, չկորցնել ոգու արիությունը բազում խութերի ու խոչընդոտների հանդիպելիս:

«Հոգեդարձ» զգայացունց պատկերում նկարագրվում է մի այդպիսի հայուհու՝ Գյուլվարդի հոգեդարձի տխուր պահը: Ամուսնու բացակայության ընթացքում անվեհեր հայուհին տասնչորս տարի անընդմեջ կռիվ է տվել չքավորության դեմ, կարողացել անասելի գրկանքներով ու տքնանքով մեծացնել փոքրիկներին, չկորցնել բարոյական վեհությունը: Իսկական հայուհու կերպար... Տասնչորս տարի անբեկանելի հավատով ու ամնար հույսով սպասել է ամուսնուն: Մահից հետո էլ կարծես «այդ անկենդան ու բաց աչքերուն լույսը տարաշխարհներ թռած է՝ հոն գտնելու համար այն, զոր այս աշխարհին մեջ փնտռեց երկար տարիներ»:³

¹ Կ. Տ ռ դ ր ա մ ա ճ յ ա ն, Նշխարներ, Ֆիլիպե, 1907, էջ 177:

² Ռ. Ջ ա ր դ ա ր յ ա ն, Ցայգալույս, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 42-48:

³ «Արևելյան մամուլ», Չմյոռնիս, 1905, N 17, էջ 46-60:

Ռ. Չարդարյանը գավառի գաղտնածածուկ խոցերից մեկը պարփակող թանձր վարագույրն է հետ քաշում «Վա՛խ, ես մեռնեի» վիպակում⁴ հոգեբանական խորությամբ կերտելով ընտանիքին ու ամուսնուն անձնավիրաբար փարված պարկեշտ հայուհու կերպար: Հայկուհի խաթունը օրերի դժնդակ հոլովություն մաշակել է կյանքի ու արհամարհված վիճակի դառնությունները, համբերությամբ դիմակայել ամուսնու անհավատարմության դառը իրողությունը, իրարահաջորդ թշվառության ու կարիքի տարիներ է անցկացրել: Սակայն նահապետական բարքերով սնված գեղջկուհու հավատն անխախտ է ամուսնու վերադարձի հանդեպ, նա անվերապահորեն հավատարիմ է ամուսնուն, հյու՝ ճակատագրի քմահաճույքին: Հոգեկան տվյալանքները, անյուր տառապանքները հայուհու հոգում չեն ծնել վրիժառության զգացում, բողոքելու, ընդվզելու ցանկություն: Վիպակի գործողություններն ավարտվում են անսովոր ու անսպասելի հանգուցալուծմամբ: Հավատարմության մեջ անասան, բարոյական սկզբունքների մեջ անշեղ կնոջ արարքն իր ախտավարակ, մարդկանց ու եկեղեցու պարսավանքին արժանացած ամուսնու դիակի վրա տարօրինակ է թվում: Չայրալից ամբոխի առջև, որ պատրաստ էր քարկոծելու հարստությունն ու պատիվը կորցրած մարդու դին, Հայկուհին փարվում է դիակին՝ դառնակսկիծ ողբալով: Բարոյապես ու ֆիզիկապես աղարտված ամուսնու հանդեպ հայ կնոջ մորմոքը վերաճում է սրտակեղեք հեծեծանքի: Այդպիսին է հայուհին: Նրա զգացմունքների խորությունը, անկապտելի հավատն ամուսնու հանդեպ, առաքինությունը կարող են դիմակայել պանդխտություն կոչվող զարհուրելի երևույթին:

Գավառում պանդխտությունը խաթարում է ընտանեկան ներդաշնակ համակեցությունը, ընտանիքների փլուզման պատճառ դառնում: Նույնիկը պանդխտության գիրկը մետված ամուսնուն դավաճանում է նրա եղբոր՝ մի ժանտատեսիլ ու դժխեմ մարդու հետ, որը զուրկ է ամեն տեսակի սրբություններից: Ընտանիք վերադարձած ամուսինն անկարող է տանել եղբոր ու կնոջ դավաճանության անգութ հարվածը: Մի՞թե կինն այդպես պիտի վարձահատույց լիներ իր կրած տառապանքների դիմաց: Հուսալքված Միմոնը հեռանում է տանից, իսկ անբարոյականության ճահիճն ընկղմված Նույնիկը դառնում է «սրիկաներուն ստացվածքը»: Մյուսեի հովվերգական ընթացքի շարադրմամբ Թլկատիկցին «Կնամա՞րտ թե՞ ցլամարտ» ստեղծագործության⁵ մեջ արտացոլում է բարքերի հեղաբեկման սարսափը, կնոջ բարոյական կեցվածքի խաթարման պատկերը: Գավառի կանանց հոգեբանության ներսուզումներով մեծ գրագետն արժարժում է բնաշխարհի մարդկանց վարքուբարքի հարցեր:

Գեղամ Տեր-Կարապետյանի (Մշո Գեղամ) նորավեպերը, գրված «դիմանկար նորավեպի» ներժանրային կառույցով («Եղսիկին պարագան»,⁶ «Սարգիս աղբարը»⁷ և այլն), զուգահեռում են Տարոն աշխարհի զգլխիչ բնապատկերները պանդխտության սոցիալ-բարոյական ավերների պատկերագրմանը: «Եղսիկին պարագան» պատկեր քրոնիկում հեղինակը ստեղծում է զրկանքի ու անհուսության տասնվեց տարի իր ամուսնուն անխախտ սիրով սպասող կնոջ կերպար:

ՌԷշագրավ են Ռ. Չարդարյանի «Ձղջում»,⁸ «Սև հավը կանչեց»⁹ գործերը, որոնցում վրձնելով բնաշխարհի կյանքի տիպական պատառիկներ՝ հեղինակը բացահայտում է գավառահայ կնոջ պանդխտության անմիջական հետևանք հանդիսացող բարոյական անկումը:

«Անզգամության ու մեղքի տղմոտ լիճը» ընկղմված կնոջ բարոյական անկման պատմությունն է ներկայացնում «Ձղջում» նորավեպը: Դեպքերի զարգացման կիզակետում հայտնվում է կյանքի սովորական շավղից մի կողմ մետված կինը՝ Աննան: Պանդխտության ամենակործան ալիքն է սասանել նորատի կնոջ ընտանիքի հիմքերը, ամուսնուն խլել սիրակարոտ ձեռքերից ու դարձրել օտար ավերում դեզերող անապաստան խլակ:

⁴ Ռ. Չարդարյան, *Անվ. աշխ.*, էջ 5-7:

⁵ Թլկատիկցի, *Գյուղին կյանքը*, Եր., 1966, էջ 171-191:

⁶ Գ. Տեր-Կարապետյան, *Տարոնի աշխարհը*, Փարիզ, 1931, էջ 88-90:

⁷ «Արևելք», Կ. Պոլիս, 1890, N 1943:

⁸ Ռ. Չարդարյան, *Ցայգալույս*, Եր., 1959, էջ 460-462:

⁹ Ռ. Չարդարյան, *Ցայգալույս*, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 184-220:

Հայ կնոջ բարոյական անկումն է բացահայտված նաև Ռ. Չարդարյանի «Մև հավը կանչեց» պատմվածքում: «Ժամանակը ծանրությամբ, դանդաղությամբ ու սուգով կանցնի դարիքին տանը վրայեն: Պատիկները անհայր կը մեծնան, մայրերը կարոտով կ'մեռնին, ու հարսները, եթե շուտով չեն ծերանար՝ կամ այն է, որ իրենց շնորքեն ու գեղեցկութենեն բան չեն պահեր ետքի օրերուն կամ թույլ ու վատասիրտ գտնվելով՝ օտարին կ'ծախեն իրենց ճահիլությունն ու սիրտը», - գրում է Ռ. Չարդարյանը:¹⁰

«Մև հավը կանչեց» պատմվածքում անառակ հարսին հակադրված է մարմարիոնի պես մաքուր ու անբիծ հայ մոր կերպարը, որն ամամոք վշտով հեծեծում է՝ օր ծերության ականատես լինելով անպատկառ հարսի և ամբարիշտ ու բղջախոտ որդու հանցավոր կապին: Նա սքափության կոչ է հնչեցնում նահապետական կնոջ բարոյական վեհությունը կորցրած հարսին, փորձում փրկել երբեմնի շեն գերդաստանը «բրշակ» դառնալու վտանգից: Այդպիսին է հայ մայրը, որի անունը դարեր շարունակ սերունդների շուրթերին սրբությամբ է թրթռացել:

Երուխանի «Արյան ուժը»¹¹ պատկերը վեհաշուք, հայրենասիրական պաթոսով լի գեղեցիկ ու նվիրական ձոն է՝ գավառի հայ կնոջը, մորը, մամիկին ուղղված՝ լեցուն անթաքույց խանդաղատանքով, անսահման գորովանքով և այն աներեր հավատով, թե բոլոր դարերում և արհավիրքների ժամանակ հայոց տունը, ազգը չեն մեռել հենց հայ կնոջ շնորհիվ: Ստեղծագործության պատումն ամբողջապես կառուցված է հայ կնոջ կերպարի խորհրդանշով:

Գաղթականության խորշակն օտար ավեր է նետել երեք փոքրահասակ «լաճեր» իր շուրջը հավաքած մի պառավի, որը կարծես Հայաստանի խորհրդանշան է: Նրա հայացքում բյուրեղացած է կործանված հայրենիքի կսկիծը, ավերակված օջախի մրմուռը: Մուրացիկ կինը «անմոռն չեքոս մըն է», քանի որ կյանքում նա ստացել է անագորայն հարվածներ, սակայն չի վհատվել, որովհետև կյանքում տեղ չկա հուսահատներին ու թերահավատներին: Կյանքը պայքար է: Իր վիշտը շալակած՝ մայրն համատ փարվել է երեք որբուկներին, պատրաստ է դիմագրավելու այլ փորձությունների: Գերդաստանի ապագա սյուներին ու վերջին ընձյուղներին անքակտելիորեն կապված մամիկից օտար մարդիկ ուզում են խլել երեխաներին: Բայց անպարտելի է մայրական սիրով զինավառված հայ կինը. «- Ոչ, - կմոռնե, - չեմ ի տար թոռներս»: Հետևում է հեղինակային գեղումը, որը մի սքանչելի գեղուն է հայ կնոջն առհասարակ. «Գավառացի այս խեղճ կնոջ բերանով ամբողջ ցեղի մը արյան ուժն է, որ երևան կուգա, ազգության գաղափարին կույր, անպատրվակ փարումը, վայրենորեն սուրբ այն խանդը, որ հայ կնոջ նկարագիրն իսկ է, և որ անհիշատակ դարերու, անցյալի թոհուրոհի մեջեն ցեղը բերած հասուցած է մինչև հիմակ: Հայուհին իր արյան, միսին ու ոսկորին ջերմորեն հայրենասիրական շողվածքովը հավատարիմ, անխոնջ և անշուկ սատարն է եղած մեր ցեղային շենքին անխաբխար պահպանմանը՝ հսկա ցնցումներու, կործանող կարողություններու դեմ: ... Կնոջ այս վսեմ տիպարին առջև պաշտամունքով խոնարհի՛նք, վասնզի ան իր ծոցին մեջ անշեջ պիտի պահե հուրը, որ ազգերու կյանքը կապրեցնե»: ¹² Ի դեպ, այսպիսի մոր կերպար ունի նաև Ռ. Չարդարյանը «Շուն մըն ալ պակաս» զգայացունց պատմվածքում:¹³

Գավառացի աղջիկը գեղուն է զգացմունքներով, սակայն շիկնոտ է ու վարանոտ: Նա չի կարող արտահայտել իր զգացմունքներն ու ցանկությունները, շոթայված է նահապետականության կապանքներով, զրկված է կրթություն ստանալու հաճույքից և դպրոցն ավարտելուց հետո ստիպված է աշխատել ու օգնել ծնողներին:

Հրանդի (Մելքոն Կյուրճյան) «դիմանկար» նորավեպերում գեղարվեստական ուրվագիծը մանրամասնում է ստանում առարկայական դիմանկարներով, ինչպես, օրինակ, «Շպիտ կերպարանքը» նորավեպում է:¹⁴

¹⁰ Ռ. Չարդարյան, *Նշվ. աշխ.*, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 184-220:

¹¹ Երուխան, *Նովելներ*, Եր., 1965, էջ 283-286:

¹² Նույն տեղում, էջ 284:

¹³ Ռ. Չարդարյան, *Նշվ. աշխ.*, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 111-121:

¹⁴ Հրանդի, *Ամբողջական երկեր*, հ. Ա, Պանդուխտի կյանքեն, Փարիզ, 1931, էջ 167-169:

Կեսարացի գործավորի ուշադրությունը միշտ գրավում է ժպտերես, բարեհամբույր Ակոբ ապերը՝ ժրագան, բարեխիղճ ու անտրտունջ աշխատող, միևնույն ժամանակ՝ նուրբ ու զգայուն: Իրականում Ակոբը կին է, անունը՝ Շուշան, որ ծպտված պանդղխտելով՝ հանապազօրյա հաց է վաստակում՝ որք քույրերին ու եղբայրներին կերակրելու համար: «Մշեցի Շուշան մըն է, բնութենեն ու բաղդեն ընկեցիկ աղջիկ մը»: «Ի՞նչ ընեն, տե՛ր հայր,- խոստովանում է նա քահանային,- մեր տան մեջ էլ կարիպության մարդ չի մնաց, քույֆաք ունիմ, քուրեր, աղբրտանք՝ զրմեն էլ հացի կարոտ: Ո՞վ պիտի կերակրե անոնց»: Ճշմարտացի է հեղինակը՝ «Այո՛, բան մը պիտի ընե Շուշան: Պիտի փախչի աղ տեղերեն, այս անգամ ուրիշ դիմակ մը պիտի դնե և ուրիշ անվան տակ ծրարե Շուշանին թերթերը»:¹⁵

Գավառական ողբերգության հետաքրքիր էջ է Փ.Խ.Բ. ստորագրությամբ «Ծաղիկ» շաբաթաթերթում 1899թ. տպագրված «Հարսնետու՞ն, թե՞ սգատուն» պատմվածքը,¹⁶ որի սյուժեն հյուսված է նույն գյուղի երկու մանուկների՝ Մամասիկի ու Անթառամի՝ դեռ օրորոցում նշանելու փաստի պատմության հիմքի վրա:

Հանգամանքներն անակնկալ դիպվածներով խճճում են արդեն հասուն երիտասարդների սպասվող ամուսնության պատմությունը՝ ներկայացնելով սիրո անհիմնալի առեղծվածի մի ցնցող պատկեր: Նորավեպում սիրող անհատի զգացմունքները, հանգուցալուծման բնականոն էլք չգտնելով, նրան տանում են դեպի անխուսափելի կործանում: Աղջիկն անգոր է գրկել իրեն բռնությամբ պարտադրված ամուսնուն և միաժամանակ չի համարձակվում քանդել նշանը, քանզի աղջկա կամքը գավառահայ իրականության մեջ ոչ ոք չի հարցնում: Նորավեպը վերջակետվում է ողբերգությամբ: Հուսահատ անձկության մեջ ժայռից նետվելով՝ աղջիկն իր անարատ մարմինն հանձնում է Եփրատի ահեղագոչ ալիքներին:

ЖЕНЩИНА В ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ЗАПАДНОАРМЯНСКОЙ ПРОВИНЦИИ

____ Резюме _____

____ О. Оганесян _____

В провинциальной действительности Западной Армении жизнь армянки была в патриархальных цепях. Армянские провинции утопали во тьме и безграмотности. Там господствовали грубая сила и власть денег, власть имущих.

В статье выявляются грустные, порой трагические, иногда героические страницы жизни провинциалки, которой посвящены многие новеллы западноармянских писателей конца XIX и начала XX веков: Р. Зардаряна, Г. Тер-Карапетяна, Ерухана, М. Кюрджяна и т.д..

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 169:

¹⁶ «Ծաղիկ», N 37, Կ. Պոլիս, 1899: